

• Huszár Ágnes •
 EGY TALÁLKOZÁS UTÓÉLETE

Aleida Assmann
*Két egymás felé fordított üres szék**

*Budapesten ellenállás fogadott egy új emlékművet,
 amely az emlékezés helyett a felejtést szolgálja*

Magyarországon zajlik az emlékezháború. Nincs még egy olyan ország Európában, amelyben annyira hevesen ütköznének meg egymással a múltról alkotott képek és felfogások. Jelenleg Budapesten a vita egy olyan emlékműről zajlik, amely a német csapatok 1944-es budapesti bevonulása kapcsán fogalmaz meg általánosító és felmentő üzenetet.

Pedig Budapesten már régóta léteznek olyan emlékművek és jelek, amelyek a magyar zsidóknak a második világháború ideje alatt történt meggyilkolására emlékeztetnek, ilyen Pauer Gyula és Can Togay 2005-ben felállított Duna-parti cipők emlékműve, és a Dohány utcai Zsinagóga előtt álló fém szomorúfüzet, az „Élet fáját” megjelenítő Varga Imre szobor.

A magyar főváros emlékműveinek történetében új fejezetet nyitott a 2014 július 20-ára virradó éjszaka felállított állami emlékmű. Négy hónapot készt, hiszen tulajdonképpen március 19-én, a német csapatok magyarországi bevonulásának hetvenedik évfordulóján már állnia kellett volna. A késést a felállítást megelőző ellenállás okozta, valamint az, hogy jogi kérdéseket is tisztázni kellett.

TÖRT OSZLOPOK

A Szabadság téren nincs sok hely egy új emlékmű számára. Két oldalról tekintélyes épületek szegélyezik, egyik oldalán a szovjet felszabadítási emlékmű áll, a pázsiton pedig egy mélygarázs üvegfedele. A tér utolsó szabad helyén emelkedik most a megszállási emlékmű, amelynek háttérét tört oszlopok adják, a gyásznak ezt a hagyományos jelképét jól ismerjük az európai temetőkből. Az emlékmű tetejének a közepén egy fekete sas terjeszti ki szárnyait, éppen lecsapni készül a karjait segélykérően kitaró,

Aleida Assmann¹

Fotó: Bellon Imre © Goethe-Institut

hosszú lepelbe burkolt fiatal férfialakra. Az ifjú fel-emelt jobb kezében egy országalmát tart, ezt próbálja megóvni a sas támadásától. A sas egyik karmán egy rézgyűrű az 1944-es számmal, ez a német csapatok bevonulására utal. A tizenkilencedik századi szimbolikájában mindez a német megszállást jeleníti meg a német birodalmi sas és a Magyarországot jelképező Gábriel arkangyal képében. Az emlékművet „Magyarország német megszállása minden áldozatának” emelték.

Ezek között az áldozatok között nem történik különbségtétel. Ez a bennfoglaló formula hasonlít a berlini Unter den Linden a Neue Wache épületében olvasható, Helmuth Kohl által javasolt mondatra: „A háború és az önkényuralom áldozatainak”. Ha mindenki áldozat, senkinek sem kell vállalnia a felelősséget. A mai helyzet azonban ennél bonyolultabb. Időközben ugyanis hivatalos szinten egész

* A cikk a *Neue Züricher Zeitung*-ban jelent meg 2014. december 18-án.

Európában elterjedt egy egységes holokauszt-emlékezetkultúra, bevezettek országos és iskolai emléknapokat, és a politikusok nyilvános megnyilatkozásokban kötelezik el magukat a holokauszt tényeinek a nyilvánosság számára való mind alaposabb megosztása mellett.

Magyarország éppen most él át egy terhelési tesztet az ilyen megnyilatkozások tekintetében. Az emlékmű körül kirobbant vita könyörtelen fényt vet rá és a társadalom mély megosztottságára: az egyik oldalon azok állnak, akik a sötét multat egy kézlelgintéssel akarják elintézni, és Horthy fasiszta Magyarországot lépésről lépésre rehabilitálni, a másik oldalon pedig azok, akik a történelmi igazságot keresik és a történelmi fájdalmakat a nyilvánosság elé akarják tárni.

1944. március 19. volt az a nap, amelyen megkezdődött Magyarország német megszállása. Ettől a naptól kezdve drámai módon rosszra fordult annak a 825 000 magyar zsidónak a sorsa, akik addig más országokban lakó sorstársaikhoz viszonyítva tűrhető módon éltek. A háború utolsó hónapjainak halálmenetei mellett a magyar zsidók holokausztja, melynek során 565 000 embert gyilkoltak meg, ennek a traumatikus történetnek a legradikálisabb fejezete. A németek nélkül nem képzelhető el ez a fejezet, de hogy ebben a formában nem jöhetett volna létre tevékeny magyar együttműködés nélkül, az az a szörnyű igazság, amelyet ez az emlékmű tagadni próbál.

A meglepő az, hogy a magyar társadalom egy része ezt nem felmentő ajándékként fogadja el, hanem vállalhatatlan hazugságként utasítja el. Aki megáll az emlékmű előtt, lát még valami mást is: egy apró részekből álló ellen-emlékművet, amely mintha az emlékmű árnyékában a földből sarjadt volna ki és minden értelemben ellentéte a nagy szimbolikus gesztusoknak. Látni köveket, melyekre neveket írtak, hozzátartozók fényképeit, virágokat és más olyan tárgyakat, amelyeket az üldözött és meggyilkolt hozzátartozók személyes emlékezetére helyeztek el.

Ennek a vonulatnak a közepén áll két egymással szembe fordított kis szék, egy létre nem jött dialógus jelképe. A civil társadalom követelése ez, amely nem hagyja, hogy a kormány rendeljen számára emlékművet. Az emlékmű elleni tiltakozás olyan erős és kitartó volt, hogy mind a mai napig fel sem avatták. Ilyesmi még soha sem volt: egy emlékmű, amelyet az éj leple alatt helyeztek el és amelyet azóta ellenzői őriznek reggeltől estig. A felavatatlan emlékművet nem is így hívják, hanem „izé”-nek, de nevezhetnénk testet öltött nonszensznek is. Ellenzői a kormány önkényes tettei helyett a lakosság bevonását követelik és párbeszédet a civil társadalom-

mal. A két szembe fordított üres szék az emlékmű-ellenes mozgalom szimbólumává vált.

A mozgalom tagjai röpcédulákon osztják meg üzeneteiket. Tiltakoznak a történelem meghamisítása ellen. Nem akarják, hogy levegyék a vállukról a világtörténelem legnagyobb bűncselekményének súlyát. Vállalják a saját történelmüket, bármily nehéz és terhes legyen is az. Ezzel az emlékmű éppen az ellenkezőjét érte el annak, mint amiért felállították. Gesztus akart lenni a radikális jobboldali Jobbik párt követői számára, ehelyett botránykő lett belőle, amely más háborús bűncselekményekről és a magyar antiszemitizmus történetéről szóló intenzív vitákat indított el.

Az emlékmű ellenzői történelmi hitelességet akarnak. Nem hagyják magukat a politikusok szócsöveként fellépő „hivatalos történészek” által félrevezetni, tartozzanak akár az úgynevezett „Igazság Intézethez” [Veritas Történetkutató Intézet]. Ugyanis csak az, aki ismeri és elismeri a saját történelmét, az képes a meggyászolni azt és tanulni belőle valamit a magyar zsidókkal és más kisebbségekkel folytatott kapcsolat tekintetében. Márpedig erre a tudásra nagyon is szükség van, mivel 2013-ban egy jobbikos képviselő a parlamentben felvetette a zsidó képviselők listázásának szükségességét, annak megvizsgálása céljából, jelentenek-e ők Magyarország számára biztonsági kockázatot. Amikor egy egyetemi kollégánőt kérdeztem erről, ezt a választ kaptam: „Rajta vagyok a listán”. Ilyen ádáz módon nyilvánulhat meg az állami terror a kisebbségekkel szemben.

A MÉLTÓSÁG VISSZAFOGLALÁSA

Orbán Viktor emlékművének tagadásaként egy újabb ellen-emlékmű is született, november közepén avatták fel. Ez az emlékmű nem közterületen áll és a legkevésbé sem látható távrolól. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem alapította és szó szerint a főépület testébe vésték bele. Csak a külső falhoz közel hajolva fedezhető fel. Egy ujjnyi szélességű fémcsík ez, amely a téglasor vízszintes fugájába mélyesztve vezet végig az épület körül. Erre a csíkra írták rá 199 magyar egyetemista és oktató nevét, akik a világháború alatt katonaként vagy a rendszer üldözöttjeként haltak meg.

„Emlékműveink” – mondta Darvasi László az avató beszédében – „mismásolnak. Hazudnak.” Az emlékművet a Brandenburgi Kapu melletti kőlabirintushoz hasonlítja, mert „az efféle mementókkal, mint amilyen Te is vagy, lesz visszafoglalva, vagy mondhatom szelídebben, visszanyerve az elvesztett méltóság, a közösségek, mint ennek az egye-

temnek a méltósága, az ország méltósága.” Ez az ellen-emlékmű az alulról szerveződő emlékművek európai tradíciójához kapcsolódik; a néven nevezett áldozatokra való együttérző emlékezésnek van szentelve és már most is eleget tesz a felavatása során megfogalmazott kívánságnak: „Beszéltesz, vezess.”

A 2014-es évben emlékeznek meg a magyarok a náci Németország bevonulására és ezzel kapcsolatban a magyar zsidók tömeges kiirtására, valamint a súlyos következményekkel járó első világháború kitörésére és a 25 éve bekövetkezett rendszerváltásra. Az ifjúság számára mindez már régmúlt. Nekik nincsen üldözési mániájuk, a jelen és a jövő felé kívánnak fordulni. Meg akarnak szabadulni a történelemtől, a megemlékezéstől és az emlékektől. Ebben a helyzetben fogékonyvá válik az ember egy olyan sovíniszta politikára, amely megszabadít a történelem terhétől, erősíti a kollektív énképet és összezárja a nemzetet, éppen az egyre vonzóbbnak látszó Putyin szellemében. Azoknak azonban, akik ezt a lehetőséget maguk számára felfedezik, tisztában kell lenniük azzal, milyen következményekkel jár az, ha elszakadnak saját történelmüktől és letérnek az európai útról.

ELLEN-EMLEKMŰVEK – MEGMOZDUL A MAGYAR CIVIL TÁRSADALOM

Magyarországon most újradefiniálják a nemzet fogalmát – az Alaptörvény preambuluma segítségével. Ebben az állam kiiktatja saját történelméből az idegen megszállás alá eső szakaszt. Tehát törvény törli ki a német megszállókkal való kollaboráció a magyar zsidókon elkövetett holokauszt időszakát a nemzeti emlékezetből. Ezt a történelemhamisítást erősíti meg az állami emlékmű, amely ellen-emlékművek sorát hozta létre a magyar fővárosban.

Magyarország nem szegény az emlékművekben. Megindult egy emlékműellenes mozgalom, amely a civil társadalom hangját szólaltatja meg. Erre nagyon is szükség van egy olyan helyzetben, amelyben a kormány egyre jobban ellenőrzése alá vonja a médiát és minden nyilvános vita lehetőségét meg akarja szüntetni. Az új emlékmű körül fellángolt összetűzések egy olyan társadalmi vitát helyettesítenek, amely azért nem jöhet létre, mivel egyre kevésbé adott számára a szabad médiafelület. De a magyarok nem hagyják elvenni maguktól annak jogát, hogy saját maguk döntsék el, kik is ők valójában.

Huszár Ágnes fordítása

Egy találkozás utóélete

Aleida Assmann, a konstanzi egyetem kulturális emlékezettel foglalkozó professzora 2014 novemberének végén a Petőfi Irodalmi Múzeum *Holokauszt és irodalom* című konferenciájának előadójaként látogatott el Budapestre. A látogatás kapcsán Jutta Gehrig, a budapesti Goethe Intézet igazgatója felkérte az intézet *Vigyázat, könyvek!* című sorozatában való részvételre. A beszélgetés témája Assmann két 2013-ban megjelent könyve alapján az emlékezetkultúra volt (Ist die Zeit aus der Fugen? Aufstieg und Fall des Zeitregimes der Moderne. [Kizökök az idő? A modern időfelfogás dicsősége és bukása.] München: Carl Hanser., Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur. Eine Intervention. [Az új rossz közérzet az emlékezetkultúrában. Beavatkozás.] München: C. H. Beck.). Magyar oldalról részt vett a beszélgetésben Erős Ferenc szociálpszichológus, akinek számos írása szól a holokauszttraumáról, annak feldolgozásáról és emlékezetkultúrává nemesítéséről. A beszélgetést én moderáltam.

Amikor aznap délután találkoztunk Assmann professzorral, szóba kerültek az emlékezetkultúra tárgyiasult formái, az emlékművek. Kérésére együtt megnéztük a

Duna-parti cipők emlékművét és ellátogattunk a Szabadság térre is. Assmannat valósággal sokkolta a hivatalos emlékmű látványa, esztétikailag és szimbolikus üzenete okán is. Amit viszont egészen egyedülállónak talált, az az „ellen-emlékmű” volt, a szoborral szemben összegyűjtött személyes tárgyak, fényképek, virágok és a két szembe fordított üres szék, annak vizuális jele, hogy a hivatalosság még a visszaemlékezés ügyében sem áll szóba a civil társadalommal. Még ezen a nyirkos őszi estén is „őrizték” a helyet, odalépett hozzánk egy férfi, beszélt az emlékműről és az ellene szerveződött ellenállásról, és egy angol nyelvű ismertetőt nyújtott át a professzornak.

Este a Goethe Intézet nagy termében Assmann professzort először az embernek a jövőhöz és a múlthoz való viszonyáról kérdeztem annak a tézisének a kapcsán, hogy miközben a jövő fokozatosan veszít a fényéből, a múlt egyre nagyobb helyet foglal el a gondolkodásunkban. Válaszában a holokauszt emlékezetének példáján mutatta be a jelenséget:

A. A.: „Köszönöm a bevezető kérdést: a jövő és a múlt. Pontosan ez a két lényeges pontja új könyveimnek. Az említett ‘rossz közérzet az emlékezetkultúrában’ egy a

nyolcvanas években kezdődő, majd a kilencvenes években elfogadottá váló németországi jelenségre utal. A holokauszt emlékezetének a kultúrába való beemeléséről van szó, arról, miért történt az ennyire későn, miért nem foglalkoztunk vele negyvenöt után. A válaszom az, hogy akkoriban egy egészen más időfelfogás uralkodott. Arra gondolok, hogyan képeződött le az idő múlása az emberek fejében és szívében. Mivel én életem jelentős részét a nyolcvanas évek előtt éltem meg, emlékeztem arra az egészen más időélményre, azt akartam rekonstruálni. Az időélmény megváltozása okozta az emlékek késői feléledését. A modernitás időfelfogásának a lényege az, hogy mindent a jövőtől várt és a múltra nem gondolt. Ez okozta azt, hogy a múltból jövő hangokat, a túlélő áldozatok hangját nem vették igazán komolyan. Hosszú idő után hallották csak meg ezeket a hangokat, ez a nyolcvanas években történt, amikor már fogalmaink is voltak az értelmezésükre.

Erős Ferenc felvetette, hogy a szocializmus bukásának előrevetülő árnyékában nálunk is felértékelődött a múlt.

E. F.: A szocializmusban a jövő felé orientálódtunk, az Internacionálé szövege is mondta, hogy 'a múltat végképp eltörölni'. A későbbi évtizedekben viszont bekövetkezett egy múlt felé fordulás, talán éppen a nyolcvanas években, amikor kiderült, hogy a szocialista jövőkép nem működik. A nyolcvanas években ment végbe Magyarországon egy nagy fordulat, az addig elszigetelt vagy perifériára szorult identitások újrafelfedezése. Mérei Ferencet, a jelentős történelmi személyiséget és szociálpszichológust említem, aki sokat foglalkozott azzal, hogyan élnek meg emberek, például a zsidók a marginalizálódott identitásukat. Aztán jött egy nagy változás, és ez vált a központi identitássá. Az emberek felfedezték, hogy ők zsidók, keresztények vagy nemesi származásúak. A szocializmusra jellemző homogén identitásképlet hirtelen felbomlott, az emberek elkezdtek a legkülönbözőbb identitásokról beszélni és emlékezni egy olyan múltra, amelyről egyáltalán nem volt szó a publikus szférában, csak a privát, a családi emlékezetben. Amikor a nyolcvanas években a zsidó identitás témájában csináltunk interjúkat, megmutatkozott, hogy ezek a történetek, bár töredékesen, de élők maradtak.

Szóba hoztam a magyar zsidóság üldöztetésének és kiirtásának történetének hosszan tartó elhallgatását.

H. Á.: A Mitscherlich házaspár könyve² kapcsán Erős Ferenc azt írta, ez a könyv Magyarországon paradox módon éppen azért aktuális, amiért elavult. A könyv címe, *A gyászra való képtelenség* mint metafora ugyanis jól jellemzi a mai Magyarország kollektív emlékezetének zavarait, azt, hogy mi, magyarok még nem végeztük el a gyászmunkát.

A. A.: Engem ez a téma egy másik dimenzióban is érdekelt. Vegyük Ausztriát az Anschluss után. Bécsben egymás mellett éltek az osztrákok és a zsidók és akkor jött az Anschluss napja, 1938 március tizenkettedike,

attól kezdve az emberek egyszerűen nem álltak szóba a zsidó szomszédaiikkal. Eric Kandel³ az amerikai emlékezetkutató tízéves korában emigrált a szüleivel, később visszament a családjával Bécsbe, megmutatta, hol laktak, hol volt a szüleinek a játékboltja, mesélt az unokájának az akkori életéről és azt mondta, nem gondoltuk volna, hogy sokan segítenek nekünk, de egy együttérző gesztusra azért számítottunk volna. Csak egy egyszerű mondatot vártak volna, és azt nem kapták meg. Azt hiszem, hogy Németországra éppúgy jellemző az empátiának ez a hirtelen blokkolódása, engem különösen érdekel az embereknek az a szinte kísérteties tulajdonsága, hogy egyik pillanatról a másikra képesek az együttérzés teljes felüggesztésére. Ez összefügg azzal latenciáidővel, amiről volt szó, tehát az emlékeket egy időre szinte le kell fagyasztani, mint az élelmiszereket a hűtőszekrényben, hogy ne zavarjanak. Aztán persze sok időre van szükség, míg ezek felengednek, néha már egy új generációra is, aki felteszi a kérdéseket és megtölti tartalommal az üres helyeket.

Erős Ferenc elmondja, hogy a csillagos házak, a botlatókövek és az emlékezetkultúrának hasonló projektjei nálunk is emlékeztetnek a holokausztra.

E. F.: Gyökeret vert ez Magyarországon is, más kérdés, hogy még mindig nem része a hivatalos emlékezetnek, mintha csak egy kis csoportnak, nevezetesen a zsidóknak és a leszármazottaiknak lenne az ügye, nem pedig az egész magyar társadalomnak. Ez a probléma: vannak botlatókövek, vannak emlékművek, de hiányzik annak a belátása, hogy ez az egész magyar társadalomra tartozik.

A. A.: Nagyon fontos, hogy ne hagyjuk magukra az áldozatokat az emlékeikkel, ahogy a háború után történt. Volt egy izraeli pszichoterapeuta, Dan Bar-On, aki nagyon szépen beszélt a hallgatás kettős faláról, arról, hogy az áldozatoknak szükségük van arra egy hallgatási szakaszra, mielőtt beszélni tudnak, mert sokszor egyszerűen hiányoznak ehhez a szavaik. Ki kell alakulnia egy nyelvnek ahhoz, hogy beszélni tudjanak, és amikor ez a fal ledől, akkor ütköznek bele a másikba, azokéba, akik nem akarják őket meghallgatni. Egy alapvető szereplőről van szó, a tanúéről, aki a vallomást hitelesíti. Hitelesítő tanú nélkül nincs tanúvallomás. Sok mindennek kell történnie ahhoz, hogy a hallgatásnak ez a két fala leomoljon. Amit mesélnek, az éppen az ellenkezője a németországi helyzetnek. Ott beszélhetünk az emlékezetkultúra rossz közérzetéről, mert az emberek már nem akarják hallani, mert megúnták, elégük van belőle. Bekövetkezett egy generációváltás is, azoknak, akik ezt az emlékezetkultúrát felépítették, a hatvannyolcasoknak, át kell adni a helyüket a fiataloknak, nekik pedig más stílusuk van, internet, a bevándorlók társadalma, sok olyan probléma, amelyek között helyet kell találni az emlékezetkultúra számára.

Rátérünk a Szabadság téri emlékműre.

H. Á.: Én ezt az új Alaptörvény praeambulumában

megfogalmazottak vizuális megformálásának nevezem. Abban ugyanis ez olvasható: 'Hazánk 1944 március 19-én elveszített állami önrendelkezésének visszaállítását 1990. május 2-tól, az első szabadon választott népképviselőlet megalakulásától számítjuk. Ezt a napot tekintjük hazánk új demokráciája és alkotmányos rendje kezdetének.' Ennek értelmében a zsidók deportálásának időpontjában Magyarország már híjával volt az önrendelkezésnek, tehát nem is tehetett arról, ami zsidó honfitársainkkal történt.

A. A.: Roppant érdekes ez az emlékmű, köszönöm Önöknek, hogy megmutatták nekem. Az állam felállított valamit csak úgy, egy éjszaka, fel sem avatták, ez egy félszívvel emelt monumentum. Látunk ott viszont egy ellenemlékművet. Az állami monumentum egy olyan historizáló szimbolikus nyelvet beszél, amelyet ma már alig értenek, a másik viszont, ami nagyon megragadó, egyes emberi sorsokat mutat fel. Ahogy ez a kettő szemben áll egymással, az csodálatosan eleven képet ad arról a társadalomról, amely így reagál. Az emlékmű olyan, mint egy lázmérő, amely nemcsak méri a társadalom hőmérsékletét, hanem fokozza is. A hatvannyolcas generáció itt hiányzott, de annak feladatát most, úgy tűnik, egy másik veszi át. Valami formálódik itt, ezt nagyon szemléletesen mutatja az, hogy még este is állnak kinn emberek, akik információkat osztanak. Ez az emlékmű segít az embereknek abban, hogy saját nézeteiket még tisztábban tudják artikulálni.

Erős Ferenc a feldolgozatlan múlt „fantomjait” említi:

E. F.: Török Mária és Ábrahám Miklós pszichoanalitikusok a fantomról beszélnek, amely annyira mélyen el van zárva a kriptában, hogy nem is lehet hozzáférni. A magyar történelem tele van fantomokkal, temetetlen holtakkal. Sokszor volt itt újratemetés, Rajk Lászlónak és társainak, Nagy Imrének és a társainak az újratemetése. Ezek az újratemetések valamilyen szimbolikus módon most tovább folynak, egyeseket kiiktatnak a nemzeti panteonból, másokat beemelnek, ez utcaátnevezésekből és más ilyen történetekből derül ki. De a fantomok ott vannak lenni, néha sikerül hozzájuk férni, néha nem, maga a Szabadság téri emlékmű is egy fantomnak a jelképe. Nem lehet általa a történelemhez hozzáférni, csak pszeudoszimbólumokat vesz elő, mint az arkangyal meg a sas, de ezek csak helyettesítenek valamit, a lényegét elfedik.

A. A.: Nagyon fontosnak tartom a fantom bekapcsolását ebbe a témába. Sok emlékmű valamit le akar zárni, ráhelyez egy sírkövet, hogy végre nyugodtan lehessen felejtetni. De a feledés lehet nyugalomban feloldódó és nyugtalanságot szülő, amikor érezni lehet, hogy ott a

mélyben valami mozog és morajlik. A szépirodalom az utóbbi évtizedekben sok segítséget adott az intenzív műfeldolgozáshoz, bizonyos értelemben terápiás feladatot lát el az egész társadalom számára. Születtek olyan művek, amelyek segítettek az áldozat méltóságának helyreállításában. Nehéz múlt nehezedik ránk, nem csoda, hogy a jövő veszített számunkra a fényéből. Sok munka vár még ránk a feldolgozás tekintetében, de gondoljunk arra, hogy ezt a jövő érdekében végezzük. Ez volt Mitscherlichék alaptézise is: a gyászolni nem képes társadalom megbénul a jövő számára.”

A beszélgetés a jelenlevők bevonásával folytatódott. A „Szabadság tériek”, Magyar Fruzsina és Mécs Imre a saját történetüket, a rendőrségi végzést és a bírósági utójátékot is elmesélték. Ennek lenyomatai is megtalálhatók a cikkben, például abban, hogy a hivatalos emlékművet hozzájuk hasonlóan „izé”-ként említi.

A következő napokban, a PIM konferencia idején Assmann megismerte a Trefort-kerti emlékművet is, amelyet a szemlélőket megszólító és az emlékezés folyamatába bevonó modern, és mindenekelőtt hiteles műalkotásnak tart. Ennek a benyomásokban és élményekben gazdag budapesti látogatásnak az emlékei inspirálták Aleida Assmann következő írását.

JEGYZETEK:

¹ Aleida Assmann 1947-ben született Bielefeldben a neves teológus, újszövetségtudós Günther Bornkamm lányaként. Ő kevésbé ismert a magyarországi olvasók előtt, mint férje, Jan Assmann (1938–), akivel öt közös gyermekük van. Míg Jan Assmanntól négy könyv is megjelent magyarul – Mózesről, a *Varázsfuvoláról* mint operáról, annak egyiptomi alapokra épített szabadkőműves misztikájáról, az uralomról és az üdvösségről, a politikai teológia összehasonlításáról az ókori Egyiptomban, Izraelben és Európában. Köztük van az igazi kulturális bestsellerré vált *A kulturális emlékezet* (utolsó kiadása 2013-ban jelent meg az Atlantisz Kiadónál Hidas Zoltán fordításában) –, Aleida Assmanntól csak rövid írások láttak magyarul napilágot.

Pedig Aleida Assmann tudományos életműve nem kevésbé jelentős, megbecsültségét számos híres egyetem (Princeton, a houstoni, a chicagói, a bécsi egyetem) vendégprofesszori meghívásai bizonyítják. Anglisztikával és irodalomelmélettel foglalkozik, az utolsó két évtizedben azonban főleg kultúr-antropológiával, azon belül pedig az emlékezés kultúrájával. Ebből is habilitált. Habilitációs értekezése: *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses. [Az emlékezet terei. A kulturális emlékezet formái és változásai]* több kiadást is megért, utoljára 2009-ben jelent meg a müncheni C. H. Beck kiadónál.

² Alexander és Margarete Mitscherlich, 2014. *A gyászolásra képtelenül. A közösségi viselkedés alapjai.* (Fordította: Huszár Ágnes) Múlt és Jövő, Budapest.

³ Eric R. Kandel (1929-) neurológus. 2000-ben Arvid Carlssonal és Paul Greengarddal együtt megkapta az orvosi Nobel-díjat.